

Української автокефальної православної церкви в Західній Європі. Листувався з багатьма чільними діячами української еміграції в Європі, зібрав великий особовий архів.

²³ РДВА. – Ф. 271к. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 52-52зв.

²⁴ Там само. – Спр. 11. – Арк. 23.

²⁵ Там само. – Спр. 8. – Арк. 13.

²⁶ Павло Чижевський (1860 – 1925) – громадський та політичний діяч. Народився на Полтавщині. Навчався у Київському університеті, згодом у Швейцарії. За політичну діяльність був засланий до Сибіру. Належав до Української радикально-демократичної партії та Товариства українських поступовців. Входив до складу 1-ої та 2-ої Державної Думи. Під час Української революції 1917 – 1920 рр. був членом Української Центральної Ради, у 1918 р. очолив українську торгівельну делегацію у Швейцарії; згодом був головою закордонного бюро УПСФ у Відні, членом Уряду УНР під час його перебування у Тарнові (Польща). Архівні матеріали П. Чижевського, які від 1938 р. зберігалися у Бібліотеці, були у січні 1941 р. вивезені нацистами разом з іншими бібліотечними колекціями. Сьогодні особовий фонд П. Чижевського представлений у Російському державному військовому архіві (РДВА, ф. 272к – Чижевський Павло Іванович, оп. 1, 8 од. зб. за 1919 – 1926 рр.).

²⁷ Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч. 1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 47.

²⁸ Філія Української бібліотеки ім. С. Петлюри у Женеві так і не була організована. По всій вірогідності цьому завадила як Друга світова війна, так і неможливість фінансового забезпечення діяльності цього осередку з боку представників унерівської еміграції. Сьогодні архів Є. Бачинського зберігається в Бібліотеці Карлтонського університету в Оттаві (Канада) (Див.: Архівні матеріали з історії України в Канаді: Попередній анотований перелік / Укл. Б. Кравченко. – Київ; Едмонтон, 1990).

²⁹ РДВА. – Ф. 271к. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 83зв.

³⁰ ДАРФ. – Ф. Р-7498. – Оп. 1. – Спр. 1-93.

МАРІЯ БАРАН

ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України

Львів

АРХІВ ЗЕНОНА КУЗЕЛІ У ФОНДАХ ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ ЛНБ ІМ. В. СТЕФАНИКА НАН УКРАЇНИ

Поповнення архівних фондів відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника відбувається різними шляхами. На початку 90-х років ХХ ст. до бібліотеки почав надсилати архівні матеріали з української тематики громадсько-політичний діяч із Чикаго Орест Корчак-

Городиський. Ці матеріали віднесли до фонду “Окремі надходження” відділу рукописів. Серед них траплялися також різні документи, що стосуються діяльності Зенона Кузеля, – в основному ксерокопії документів. Аж через якийсь час наш добродій відважився надіслати до бібліотеки більшу кількість архівних матеріалів цього діяча. Таким чином вирішено формувати особистий архівний фонд Зенона Кузеля. В даний час згаданий архів перебуває на стадії доопрацювання, тому що час від часу відділ рукописів ще отримує доповнення із Чикаго. На основі проведеного науково-технічного опрацювання цих надходжень можна визначити характер архіву.

Зенон Кузеля (1882 – 1952) – етнограф, мовознавець, бібліограф, журналіст і громадський діяч, дійсний член НТШ у Львові (з 1909 р.), а з 1949 р. – голова НТШ у Західній Європі. Організаторські здібності і громадська позиція З. Кузеля проявилися вже під час навчання у Бережанській гімназії, де він бере участь у створенні таємного гуртка “Молода Україна” і редагує таємні учнівські журнали. Навчаючись у Віденському університеті, він спеціалізується з предмету слов'янської філології у професорів В. Ягіча, В. Вондрака, К. Іржека, М. Решетара. Студії поєднує із працею секретаря проф. В. Ягіча та референта слов'янської літератури у бібліотеці Віденського університету. Молодий славіст редагує слов'янську частину друкованого каталогу, очолює відділ слов'янської бібліографії австрійського бібліографічного журналу “*Zeitschrift für österreichische Bibliographi*” (1907 – 1909 pp.); також постійно співпрацює (від 1906 р.) в “*Ukrainische Rundschau*”, що виходив у Відні. Для НТШ у Львові він надсилає повідомлення та реферати праць західноєвропейських авторів в галузі антропології, археології та етнології. У 1904 – 1906 рр. З. Кузеля як етнограф бере участь у етнологічних та антропологічних експедиціях на Бойківщину під керівництвом Ф. Вовка та Ів. Франка.

У 1909 р. З. Кузеля переїздить до Чернівців, де він обійняв посаду завідувача університетської бібліотеки і згодом лектора української мови. Тут він мав можливість співпрацювати із проф. Ст. Смаль-Стоцьким та іншими буковинськими діячами. Із початком I-ї світової війни родина Кузеляв поселяється у Відні, звідки З. Кузеля був направлений Союзом Визволення України у Зальцведель для роботи з військовополоненими українцями російської армії. Тут він співпрацює з Б. Лепким, В. Сімовичем, Р. Смаль-Стоцьким. Культурно-освітню роботу з полоненими З. Кузеля поєднує з редагуванням часописів “Вільне слово” (1916 – 1918 рр.) та “Шлях” (1919 – 1920 рр.). Про значення і популярність цих видань засвідчує збережена кореспонденція до редактора.

Значна частина творчого життя З. Кузеля припадає на “берлінський період” (1920 – 1945pp.), а його діяльність пов'язується головним чином із журналістикою. Якраз і цей період висвітлюють більшість матеріалів переданого до бібліотеки архіву. З прибуттям до Берліна З.

Кузеля, надіючись на заняття науково-дослідною працею чи отримати викладацьку посаду, продовжує започатковану в таборах журналістську діяльність – редагує часопис “Нове слово”. Більше сотні листів, надісланих до редакції та редактора З. Кузеля, містять висловлення подяки за надіслані газети і прагнуть діставати наступні числа. Деякі дописувачі порушують ще й інші питання як працевлаштування, отримання документів, розшук рідних, умов повернення на батьківщину. Серед кореспонденції є листи від різних німецьких організацій та редакцій щодо отримання чи обміну часописами.

Пізніше З. Кузеля – редактор видавництва “Українське слово” (1921 – 1926) та однойменної газети (1921 – 1924 рр.). У видавництві побачили світ близько 70 видань Бібліотеки “Українського слова”. Про діяльність видавництва та його редакції можна довідатися із листів діячів української та зарубіжної культури таких як В. Андрієвський, Ол. Барвінський, В. Бірчак, М. Гехтер, В. Гнатюк, О. Кисілевська, П. Ковжун, Ю. Липа, Юр. Меженко, В. Пачовський, І. Рудницький (Кедрин), М. Рудницький, К. Трильовський, Г. Гарке, Й. Матасович, Лайош Тогаті та ін. до редактора та редакції видавництва “Українське Слово”. Особливо цікавою є кореспонденція, у якій відображена співпраця між редактором видавництва З. Кузелею та редактором альманаху про Січових стрільців “Золоті Ворота” – І. Рудницьким (Кедрин). Із листів довідуємось про деякі подробиці та окремі факти видання альманаху. При загадкових обставинах та через брак коштів на цей випуск друкарня, що видавала альманах, припинила роботу і знищила набрані матеріали. Залишились тільки рекламні проспекти про вихід “Золотих Воріт”. У видавничих справах вели листування із редакцією “Українського Слова” українські та німецькі наукові установи і видавництва. Тут слід додати, що видавництво ще випускало ілюстрований журнал “Літопис політики, письменства і мистецтва” за редакцією С. Томашівського. З. Кузеля тут – співредактор.

Від 1926 р. З. Кузеля – редактор інформаційного органу “Osteuropäische Korrespondenz”. Порушені тут питання з української проблематики цікавили німецького видавця Гаральда Леуена (Harald Laeuen), генерального секретаря Німецького товариства прав національностей Герберта Тругарта (Herbert Truhart), норвезького діяча Майєра Гайденбагена (Meyer Haydenbagen). Зацікавлення українськими питаннями виявляються також у листах редакцій німецьких часописів таких як “Unsere Heimat”, “Volk und Reich” та ін. З цього ж часу – упродовж 10 років З. Кузеля ще редактор слов'янського відділу інформаційного наукового довідника “Minerva – Jahrbuch der gelehrten Welt”. Тут він старається подати якомога більше матеріалу про український науковий світ.

У 1930 р. З. Кузеля редагує збірник “Ukraine und die kirchliche Union” (“Україна і церковна унія”). У цьому збірнику він подав бібліографію важливішої літератури про унію (Bibliographie der wichtigsten

Literatur über Union der östlichen Kirche mit Rom). Про видання збірника засвідчують листування з директором німецького об'єднання "Deutscher Karitasverband" Вінкеном (Wienken), о. Петром Вергуном, чернетка листа З. Кузеля до митрополита Андрея Шептицького та ін. матеріали.

З. Кузеля співпрацює з німецькими публіцистами, членами "Німецько-українського товариства у Берліні" – П. Рорбахом, А. Шмідтом. Згодом він бере участь у виданні книги А. Шмідта "Ukraine, Land der Zukunft" (Берлін, 1939 р.) Здобувши визнання і авторитет серед журналістського світу, З. Кузеля очолює (1930 – 1936 рр.) "Союз закордонних журналістів" (Verband ausländischer Pressevertreter), а від 1936 р він – почесний голова цього об'єднання. У архіві наявні різні документи, що висвітлюють діяльність З. Кузеля у цій організації: чернетки і копії листів голови союзу, листування з іноземними журналістами, керівництвом різних установ та редакціями німецьких журналів. Велика кількість кореспонденції – запрошення, надіслані голові "Союзу закордонних журналістів" для участі у різних імпрезах – конгресах, виставках, конференціях, ярмарках. Серед збережених інформаційних листків повідомлень "Mitteilungen" є стаття З. Кузеля "Kleinrussen, Ruthener, Ukrainer" (Малороси, русини, українці).

Наукова громадськість та численні прихильники З. Кузеля відзначили у січні 1931 р. ювілей 30-ліття його наукової та громадської діяльності. З цієї нагоди відбулась урочиста академія. Про цю подію засвідчують згадки у кореспонденції до З. Кузеля та вислови вдячності зі сторони ювіляра, що видно із машинописних копій листів, що наявні в архіві.

З. Кузеля підтримував постійні контакти із львівською науковою громадськістю. У архіві зберігається листування З. Кузеля з діячами НТШ: В. Гнатюком, В. Дорошенком, почесним членом НТШ, а пізніше (від 1934 р.) його головою Ів. Раковським. Співпраця з останнім виявилася також у зв'язку із виходом "Української загальної Енциклопедії" (перша половина 30-х рр.) гол. редактором якої був Ів. Раковський, а З. Кузеля – автор етнографічних матеріалів до енциклопедії та гасел про визначних зарубіжних діячів, причетних до української культури. Як кореспондент часопису "Діло" З. Кузеля листується із діячами цього видання – В. Мудрим, Ф. Федорцівим та з адміністрацією Видавничої спілки "Діло".

У 1931 р. завдяки старанням та сприянням прихильних до нього людей З. Кузеля обрано дійсним членом Українського наукового інституту у Берліні (Ukrainisches wissenschaftliches Institut) на кафедрі етнографії та етнології – де його діяльність набуває науково-дослідного характеру. (Від 1926 р. він був надзвичайним членом інституту). Тут його співпраця також пов'язана із редагуванням етнографічних та етнологічних видань: "Beiträge zur Ukrainekunde", "Вісти Українського наукового інституту в Берліні", "Ukrainische Kulturberichte". З. Кузеля

– незамінний інформатор про Україну наукових діячів, які співпрацювали з інститутом. Це славісти – проф. Р. Траутман, проф. А. Пальме (куратор інституту), директор слов'янського інституту в Берліні П. Діальс (Diehls), професори К. Маєр, В. Сімпсон, Г. Кох. З. Кузелею ініційовано створення словникового відділу при інституті. Найбільшим досягненням відділу була поява (1942 р.) українсько-німецького словника у співавторстві З. Кузеля та Я. Рудницького. Про співпрацю авторів також свідчить чимала кореспонденція.

Упродовж свого творчого життя З. Кузеля виступає як товариш і порадник молоді, особливо студентів. У перші роки після приїзду до Берліна він організовує “Товариство вищої освіти”, а від 1925 р. – представник НТШ при стипендійній фундації ім. Гумбольдта, де виборював стипендії для українських студентів. Як бачимо із листувань, до нього дуже часто зверталися рідні і знайомі з проханням посприяти у справі навчання. З. Кузеля постійно контактував із українськими студентськими товариствами, про що свідчить велика кількість листів таких організацій як “Основа”, “Чорноморе”, “Мазепинець”, де висвітлюється їхня діяльність і звідки бачимо, якою популярністю користувався З. Кузеля серед молоді. У роки II-ї світової війни він бере активну участь у роботі Комісії допомоги українським студентам (КОДУС). У архіві також наявні документи, що виявляють різні аспекти діяльності комісії: інструкції, звернення, списки осіб, що навчалися у період війни у різних вищих учбових закладах Західної Європи та ін. матеріали.

З. Кузеля – активний учасник і організатор громадського життя. Майже 10 років від 1924 р. він був головою Української громади в Берліні, а також головою Українського допомогового комітету, Комітету опіки над “біженцями”, Комітету допомоги голодуючим на Україні та членом багатьох інших товариств.

Матеріали архіву З. Кузеля – це сторінки з життя і діяльності вченого упродовж більше 25-ти років. Можливо, що тут є прогалини, бо воєнні і післявоєнні події, перевезення до Чикаго – не могли не вплинути на його цілість. Але вже на основі тих матеріалів, що потрапили до бібліотеки, можемо дізнатися про життя українців у Західній Європі у міжвоєнний час та велику сподвижницьку діяльність багатьох діячів української культури, зокрема, Зенона Кузеля.

Висловлюємо також щиру подяку п. О. Городиському за надіслані матеріали.

Література та архівні джерела:

1. Записки НТШ. Збірник на пошану Зенона Кузеля (Праці філологічної та історично-філософської секції). – Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962. – Т. CLXIX. – 583 с.;
2. Баран М. Фрагменти із журналістської діяльності Зенона Кузеля // Українська періодика історії: і сучасність. Доповіді